

**BIULETYN
PRZEWODNICKI**

**zw pttk
włocławek**

20₈₄

KATEDRA WŁOCŁAWSKA.

Historia i prace remontowe.

Katedra we Włocławku, budowla sięgająca swą historią po XIV w. nie była dotychczas przedmiotem szczególnego zainteresowania historyków sztuki, nie została więc ściśle sprecyzowana jej wartość jako zabytku. Jest to bowiem budowla wielokrotnie przebudowywana, jednakże wśród następujących po sobie prac wyróżnia się wielka przebudowa katedry w końcu XIX w. w duchu neogotyki czyli powrotu do jedności stylowej budowli - w danym wypadku do gotyku.

Ponieważ przebudowa ta obejmowała bardzo szeroki zakres prac, w dużym stopniu zmieniając sylwetkę obiektu, powstaje ciekawy problem: czy katedra włocławska jest zabytkiem gotyckim z późniejszymi nawarstwieniami stylowymi czy też budowlą XIX-wieczną z zawartymi w niej relikami minionych epok - w tym i gotyku.

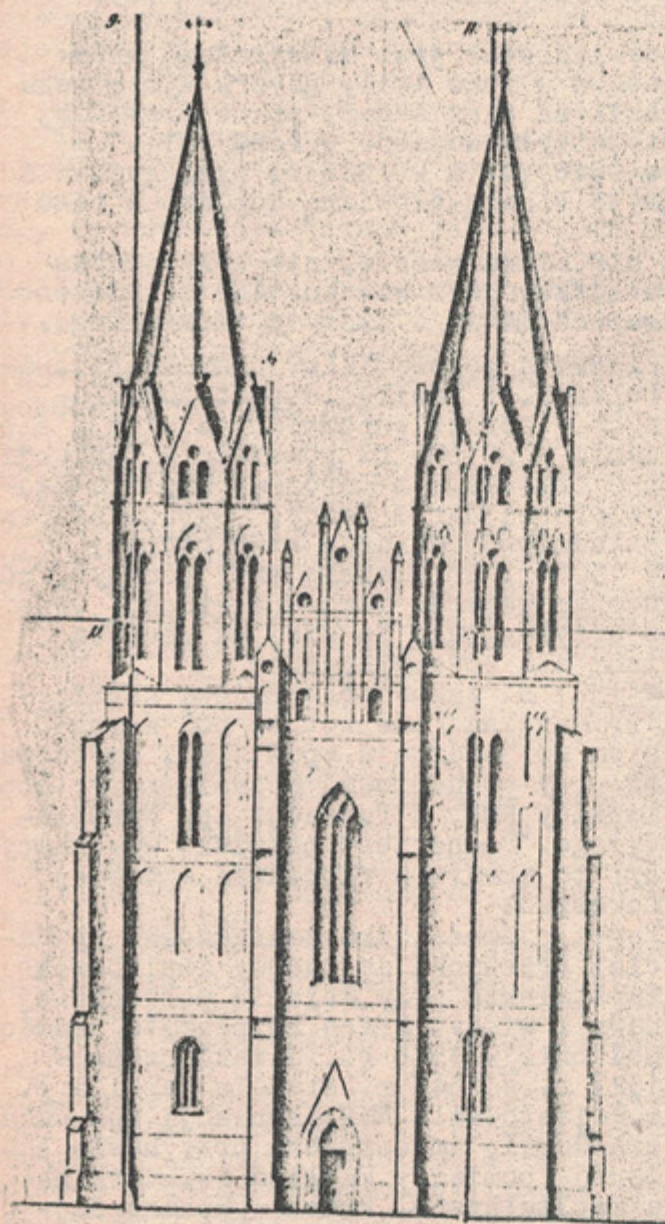
Podstawowym i najwartościowszym źródłem do poznania dziejów katedry są akta kapituły włocławskiej przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, obejmujące okres od połowy XV w. Liczne są także materiały ikonograficzne / rysunki i ryciny / z końca XIX w. oraz pełna dokumentacja dotycząca przebudowy w końcu XIX w.

GENEZA DIECEZJI I KATEDRY.

Diecezja włocławska na przestrzeni swoich dziejów przechodziła rozmaite przeobrażenia. Zmieniała swoje granice, nazwy a nawet siedzibę.

Od roku 1123 związana jest na stałe z Włocławkiem. Około roku 1013 z powodu wojen polsko-niemieckich przestała istnieć diecezja kołobrzewska. Ponieważ zarówno państwu polskiemu jak i Kościołowi zależało na utrzymaniu tej dzielnicy, postanowiono utworzyć nową diecezję, co prawda z siedzibą w centrum państwa, ale obejmującą swym zasięgiem także Pomorze. Stąd w roku 1013 Bolesław Chrobry fundował diecezję kruszwicką nad Kujawami i Pomorzem Gdańskim. Rolę katedry spełniał wtedy grodowy kościół św. Wita w Kruszwicy.

Diecezja kruszwicka przestała istnieć u schyłku XI w. z powodu wojny domowej pomiędzy panującymi Władysławem Hermanem a jego synami: Zbigniewem i Bolesławem. Ponieważ po stronie synów książęcych opowiedział się biskup kruszwicki Jan Chrzyciel, a sama Kruszwica była ośrodkiem spisku, miasto zostało zniszczone przez Hermana, biskup poległ zaś diecezja przestała istnieć. Gdy po Hermanie rządy objął Bolesław Krzywousty początkowo wydawało się, że diecezja w Kruszwicy utrzyma się. Jednakże rok 1123 przyniósł ostateczne rozwiązanie problemu. W tymże bowiem roku Krzywousty, korzystając z pobytu w Polsce legata papieskiego Idziego z Tusculum, przeprowadził uporządkowanie w Polsce organizacji kościelnej, w wyniku której utworzono dwie nowe diecezje z myślą o roztoczeniu opieki kościelnej nad Pomorzem. Pomorze Zachodnie poddano diecezji lubuskiej, Pomorze zaś Gdańskie podporządkowano diecezji Włocławskiej. Od stołecznego Włocławka nazywana była diecezją włocławską, równie często używano jednak nazwy "diecezja kujawska" a później dla podkreślenia przynależności do diecezji Pomorza - "diecezja kujawska i pomorska".

Tadeusz Stryjeński. Projekt wykonawczy restauracji 1884 r. Elewacja zachodnia.

Nie wiadomo, czy istniał już wówczas we Wrocławku kościół postawiony wcześniej, czy wystawiono go po fundacji biskupstwa - nie ma na to żadnych przekazów. Wiadomo jedynie, że pierwsza katedra była świątynią drewnianą i stała tuż nad Wisłą, w pobliżu siedziby biskupiej. Za biskupa Michała Godziemby/ 1222-1252 r./ wybudowano na jej miejscu katedrę z ciosów kamiennych. Sądząc z daty budowy mogła to być budowla romańska, jednakże odkopane tuż przy brzegu Wisły na początku XX w. fragmenty budowli kamiennej nie zostały niestety przebadane.
KATEDRA GOTYCKA.

Do zniszczenia kościoła kamiennego przyczyniły się powtarzające wyłewy rzeki, a wreszcie napad Krzyżaków w dniu 7 maja 1329 r. Ówczesny biskup Maciej Golanczewski ufundował w roku 1330 z dala od Wisły, na wzgórzu mały kościół ceglany na przechowywanie relikwii św. Witalisa istniejący do dziś, zaś 25 marca 1340 r. poświęcił kamień węgielny pod nową katedrę. Usytuowano ją na tym samym wzgórzu co kościół św. Witalisa bliżej Wisły, w kierunku północno-zachodnim. Do roku 1365 a więc prawie do śmierci biskupa zostało ukończone prezbiterium oraz zakrycia od strony południowej, w której bp Golanczewski został pochowany.

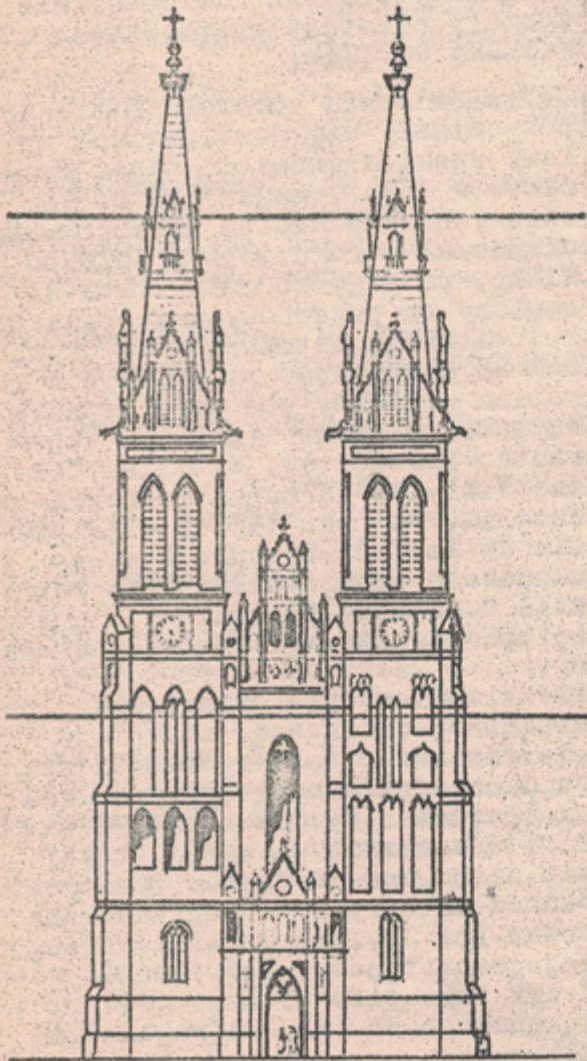
Prezbiterium było orientowane, prostokątne, od wschodu zamknięte wielobocznie, oszkarpowane i nakryte dachem pięciopokłaciowym. Okna wypełnione były maswerkami i witrażami w znacznie większej ilości niż zachowane do czasów obecnych. Budowa katedry była kontynuowana przez bpa Zbyluta Golanczewskiego i jego następców. Poświęcenie katedry nastąpiło 13 maja 1411 r. a dokonał go bp Jan, sufragan wrocławski.

Przypuszcza się, że za rządów bpa Zbyluta Golanczewskiego /zmarł w 1383 r./ wzniesiono mury korpusu nawowego bez sklepień, lecz z dachem i wieżę północną do wysokości nawy głównej. Dalsze prace - zasklepienie naw, wzniesienie drugiej wieży oraz wstawienie maswerków w prezbiterium - wykonano za rządów biskupów: Władysława Oporowskiego /1434-1449/ i Siemieńskiego /1464-1473/.

Kontynuowanie prac w tym okresie poświadczono jest materiałami źródłowymi - wieża północna była już gotowa w roku 1435, gdyż w tymże roku dzwonnik kościelny Wawrzyniec urządził na niej zegar, prace przy niej trwały jednak dłużej, a napewno gotowa była dopiero w roku 1511.

Wieżę południową budowano jeszcze w 1516 r., a w 1526 r. była gotowa do nasady hełmu. Obydwie wieże pokryto blachą ołowianą dopiero w roku 1598.

Wieże, mimo że ich budowa ciągnęła się kilka wieków, nie były jedyną poważną inwestycją realizowaną w katedrze, gdyż w roku 1463 zakończono wznoszenie fundowanego przez bpa Gruszczyńskiego szczytu zachodniego.

Konstanty Wojciechowski. Projekt główny restauracji 1886 r. Elewacja zachodnia.

Pierwszą połowę XVI w. charakteryzowało znaczne nasilenie prac budowlanych - oprócz wspomnianych wież i elewacji - w 1503 r. powstała z fundacji bpa Krzesława z Kurozwęk kaplica Najświętszej Marii Panny, usytuowana przy południowej ścianie nawy bocznej. W 1508 r. dobudowano przy bocznym, północnym wejściu murowaną kruchtę wraz z przylegającą do niej od wschodu izbą dla kościelnych. W 1521 r. zakończono budowę kaplicy św. Marcina /pierwotnie pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła/, usytuowaną przy południowej ścianie nawy, obok kaplicy NMP, z fundacji bpa Naropińskiego. Znane jest nazwisko wykonawcy - był to murarz z Włockawka - Maciej Kokoszko.

Tegoż rzemieślnika zaangażował bp Maciej Drzewicki do budowy dwuizbowego kapitałarza przy ścianie południowej nawy i wieży. Prace rozpoczęto prawdopodobnie w 1516 r., a zakończono w 1527 r. W 1541 r. stanęła kaplica p. w. Zwiastowania NMP, fundacji bpa Łukasza Górki, umieszczona przy nawie bocznej pomiędzy kaplicą św. Marcina a kapitałarzem. Prace wykonano najprostrzym sposobem - wykorzystując istniejące w środkowym prześle wejście do katedry wzniesiono tylko ścianę frontową kaplicy, zadaszono ją i założono sklepienie i posadzkę.

Jednakże wykonanie tych prac nie zadowolilo kapituły, po śmierci bpa Górki do przebudowy kaplicy najęto Włocha Leonarda z warsztatu Bernardina di Gianotis, pracującego w Płocku. Wykonał on ozdobne sklepienie, portal i nowy dach.

Do połowy XVI wieku ukończono południowy ciąg kaplic wraz z kapitułarem, zamykając tym samym listę nowych inwestycji w katedrze. W II połowie XVI w. wzniesiono jedynie skarbiec przy południowej ścianie prezbiterium.

W tym czasie katedra wymagała już remontu, w roku 1535 przełożono dachówkę, a w 1550 dokonano gruntownej naprawy.

KATEDRA NOWOŻYTNA / DO OSTATNIEJ ĆWIERCI XIX w/

Pierwszą budowlą nowożytną w katedrze była renesansowa kaplica kopułowa p.w. Najświętszej Marii Panny, zbudowana na miejscu gotyckiej w latach 1604-1611 przez krakowskiego budowniczego Kamila Świerikowicza - fundatorem jej był bp Tarnowski.

Na jej wzorze wybudowano po drugiej stronie katedry od północy kaplicę kopułową, której fundatorami byli biskupi sufragani: Łącki i Miaskowski. W 1617 r. była już gotowa, ale jeszcze bez dachu i ołtarza. W tymże roku 1617 powstała zakrystia kanonicka, przybudowana do północnej ściany prezbiterium.

Przeprowadzona w roku 1632 przez bpa Macieja Żubieńskiego wizytacja katedry przekazuje przede wszystkim wystrój i wyposażenie wnętrza. Na ścianach prezbiterium była polichromia, sklepienia pomalowane były na niebiesko ze złoconymi gwiazdami / ufundowane zostały przez bpa Rozdrażewskiego w r. 1586/. Ołtarz główny niewielki, szafkowy, przy ścianach gotyckie stalle, różnej roboty, fundowane - jak można przypuścić na podstawie akt w latach 1464-73 przez bpa J. Siemieńskiego. Nad stallami, między oknami osiem obrazów z żywota NMP z r. 1629. W oknach witraże. Prezbiterium od nawy głównej oddzielała krata żelazna z parą drzwiczek z lewej i prawej strony, przed którą w prezbiterium stał tron biskupi i siedzenia dla dwu asystujących kanoników.

O korpusie nawowym wiadomo jedynie, że za kratą stał ołtarz z murańską mensą, ściany pozbawione polichromii, zakurzone i brudne, w nawach bocznych i w arkadach międzynawowych stały ołtarze, na środku kościoła chrzcielnica, na chórze muzycznym dwa instrumenty organowe. Do kościoła prowadziło dwoje drzwi: od zachodu wielkie, od północy małe z kruchtą. Dach z sygnaturką pośrodku kryty dachówką, kaplica NMP kryta blachą miedzianą, a kaplica św. Kazimierza blachą ołowianą. Kaplice św. Marcina i Najświętszego Sakramentu zostały tylko wymienione.

Więcej wiadomości podano o wieżach - obydwie były wysokości murów kościoła w wieży północnej był zegar, zwieńczona była hełmem ostrosłupowym krytym blachą żelazną, wieża południowa miała hełm dwuspadowy kryty dachówką. Biskup Żubieński był też fundatorem i inicjatorem istotnych zmian w katedrze. Wprowadził nowy ołtarz główny z marmurów chełmińskich. Zegar z wieży północnej został przeniesiony na wieżę południową, natomiast mury wież w latach 1636-39 podniesiono do wysokości 83 łokci i nakryto hełmami baniastymi krytymi blachą ołowianą, cynkowaną oraz zwieńczono złoconymi krzyżami.

W czasie potopu szwedzkiego katedra doznała licznych uszkodzeń.

Ucierpiały przede wszystkim dachy, sklepienia i okna, rozbito mensę ołtarza głównego.

Od roku 1663 remontowano katedrę, w r. 1673 naprawiono jedną z wież. Gruntownego remontu dokonano dopiero w latach 1677-80 za bpa Stanisława Sarnowskiego. Mury, dachy, okna, drzwi, organy, ołtarze - naprawiono bądź wykonano nowe. Prace te kontynuowano za bpa B. Madalińskiego w latach 1681-91. Npawiono mury wież rekonstruując dawną formę, dano nowe hełmy w tej samej postaci. Sprowadzono z Warszawy nowe stalle budowane w latach 1681-86.

Naprawa katedry prowadzona była także przez następnych biskupów : Stanisława Dębskiego /1691-99/ i Stanisława Szembeka /1699-1706/ . Prace te zostały przerwane w roku 1707, kiedy to w czasie wojny północnej katedra została zrabowana przez Kałmuków i Kozaków.

Ponowiono prace renowacyjne za bpa K. Szembeka w latach 1720-39. Wyrównano wtedy między innymi ściany wewnętrzne.

Większy program robót został wykonany za bpa W. Czapskiego /1741-1751/. W roku 1747 wykonano : nowe tynki wewnętrzne, nowe oktarze marmoryzowane jednej formy, bardzo proste, naprawiono jedną wieżę i zakrystię, dachy pokryto miedzią, wewnątrz głównego wejścia założono drewniany wietrzołap.

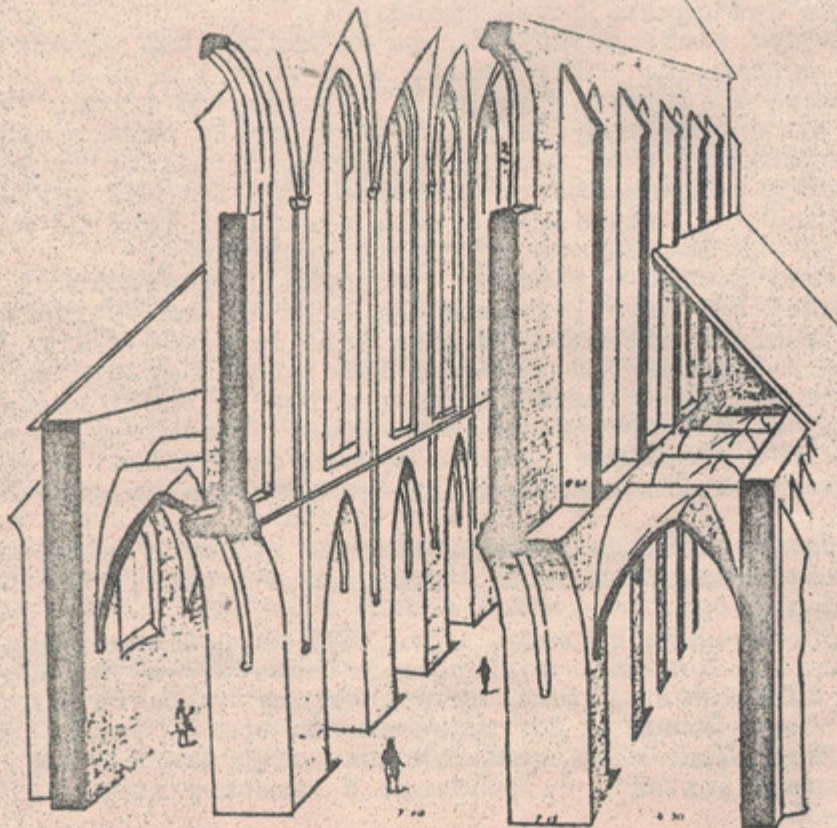
W latach następnych prowadzono jedynie mniejsze prace remontowe oraz wyposażano kościół w nowe ławki, konfesjonały itp.

Wiek XIX nie sprzyjał wszelkim pracom, gdyż rządy zaborcze odebrały własność ziemską kapitule włocławskiej, pozbawiając ją możliwości finansowych. Dopiero ukaz cesarski z roku 1864 przewidywał przeznaczenie sum rządowych na restaurację katedr.

W 1875 r na włocławskim tronie biskupim zasiadł bp Wincenty Popiel który przystąpił do przebudowy wież w "stylu gotyckim".

KATEDRA WŁOCŁAWSKA PRZED ROKIEM 1875 .

Mury katedry wykonane były całkowicie z cegły łączącej zaprawą wapienną, wewnątrz tynkowane, posadzka w nawach i prezbiterium ułożona była z dużych, czworokątnych płyt kamiennych.

System konstrukcyjny katedry włocławskiej.

Dachy kryte były blachą miedzianą, maswerki okien prezbiterium wykonane były ze sztucznego kamienia, w dwu oknach prezbiterium umieszczone były kwatery z witrażami, w pozostałych okna szklone były w ołów szkłem katedralnym.

Wewnątrz ściany prezbiterium były polichromowane.

Na planie katedra przedstawiała się jako budowla wydłużona, o prezbiterium zamkniętym trójbocznie z trzema wielkimi oknami w zamknięciu wschodnim wypełnionymi witrażami. Prezbiterium wydzielone było ostrołukową tęczą od bazylikowego, trójnawowego, pięcioprzęskowego korpusu nawowego o węższych nawach bocznych. Nad zachodnią częścią naw dwie kwadratowe w planie, niskie wieże wraz z przęsłem międzywieżowym mieszczącym wejście główne do świątyni. Przy nawie południowej dobudowane prostokątne kaplice i kapitularz, przy ostatnim wschodnim przęsle korpusu kaplice kopułowe, od północy prostokątna, dwukondygnacyjna kruchta i izba dla kościelnych, przy prezbiterium - od północy i od południa - prostokątne, zamknięte wielobocznie zakrystie.

Wnętrze prezbiterium i naw nakryte było czteropodporowym sklepieniem gwiaździstym.

Zewnętrzne mury katedry były w surowej cegle, oszkarpowane z podokapowym fryzem płycinowym. Dach nad nawą główną był dwuspadowy z sygnaturką na kalenicy, na nawach bocznych i kaplicach dachy pulpitowe, na prezbiterium wielospadowy. Hełmy na wieżach i sygnaturce cebulaste z latarniami zwieńczonymi krzyżami na kulach.

Jak więc wynika z powyższego opisu - zasadnicza bryła katedry była gotycka z nielicznymi nawarstwieniami renesansu i baroku. Wnętrze miało charakter zdecydowanie gotycki, natomiast style późniejsze wyraźniej widoczne były na zewnątrz w postaci barokowych hełmów wież z lat 1686-88, sygnaturki z roku 1692 oraz zaakrąglenia ostrołukowego zamknięcia otworów okiennych korpusu nawowego.

Wyposażenie katedry stanowiło przegląd wszystkich dotychczasowych stylów poczynając od późnego średniowiecza. Pośród najstarszych warto tu wymienić tumbę bpa Piotra z Bnina z 1493 r., usytuowaną przy filarze w nawie północnej. Wystrój naw był stylowo jednolity - pochodzący z II poł. XVIII w. Wcześniejsza była jedynie ambona z 1695 r. i organy z 1691 roku roboty Mateusza Braudnera z Torunia. Również z XVII wieku pochodziło wyposażenie prezbiterium - ołtarz główny z lat 1634 - 37 i stalle z lat 1681-86, starszy był XV wieczny krucyfiks, ustawiony przy łuku tęczowym.

REMONTY KATEDRY ZA BPA WINCENTEGO POPIELA / 1875-86/

Biskup Wincenty Popiel, obejmując tron włocławski, przystąpił do budowy wież katedralnych, jak to określano " w stylu gotyckim". Projekty tegoż przedsięwzięcia wykonał architekt Tadeusz Stryjeński. Przewidywały one nadbudowę osmioboczną wież.

Aby uzyskać odpowiednie fundusze, biskup sprzedał pochodzący z jego prywatnych zbiorów XV wieczny kilich mszalny za 44 tys. rs. Nie była to pierwsza ofiara, złożona z bezcennych dzieł sztuki, z przeznaczeniem na restaurację katedry. Już w 1778 r. sprzedano ze skarbcza osiem złotych kilichów, a w latach 90-tych XIX w. dwa gobeliny antwerpskie z 1591 r. sprzedano A. Madalińskiemu z Warszawy za 5,5 tys. rs.

Realizację prac remontowych przy katedrze rozpoczęto od restauracji kaplicy Najświętszego Sakramentu w latach 1876-79. Wymieniono w niej sklepienie, obniżono poziom posadzki, wstawiono nowe witraże wykonane w Paryżu.

Projekt nadbudowy wież Tadeusz Stryjeński przedstawił biskupowi Popielowi w 1884 roku. Projekt przewidywał nadbudowę wież powyżej istniejącej III kondygnacji na rzucie osmioboku, a na korpusie kościoła - wymiana gładkiego

fryzu podokapowego na ozdobny / motyw czteroliścia/, wymiana sygnaturki i przyozdobienie szkarp fialami. Nadbudowa miała podwyższyć wieżę z 75 do 130 łokci.

Do prac przystąpiono w 1885 r., pod kierunkiem L. Bojańczyka z Włocławka. Jednakże wadliwe wykonanie niektórych szczegółów technicznych konstrukcji spowodowało zatrzymanie prac i wreszcie rezygnację projektanta Tadeusza Stryjeńskiego z dalszego prowadzenia robót.

Wobec braku odpowiedniego architekta na miejscu i faktu rozpoczęcia robót przy wieżach katedralnych zaproponowano, aby prace przy nadbudowie wież kontynuował budowniczy warszawski Konstanty Wojciechowski.

RESTAURACJA KATEDRY WG PROJEKTÓW K. WOJCIECHOWSKIEGO /1886-93/

W 1886 r. Konstanty Wojciechowski przedstawił nowemu biskupowi Adamowi Bereśniewiczowi projekty restauracji katedry, które zostały zatwierdzone do realizacji. W swojej koncepcji za podstawę przyjął tezę, że budowlę należy przed nadbudową wież wzmocnić, a przede wszystkim całą fasadą zachodnią.

Wojciechowskiego mianowano budowniczym Diecezji Kujawsko-Kaliskiej, wybrano także Komitet budowy, w skład którego weszli: ks. Stanisław Chodyński - prałat katedry, ks. W. Waberski - kanonik katedry i proboszcz z Kowala, budowniczy Konstanty Wojciechowski i budowniczy Olszowski z Włocławka. Na szeroko rozpropagowaną restaurację katedry pozyskano olbrzymie jak na ówczesne czasy sumy: z kasy rządowej 49.726 rb. i z zbieranych ofiar 27 996 rb.

Prace budowlane rozpoczęto w 1890 r. od nadbudowy wież oraz postawienia nowego szczytu zachodniego. Wraz z kopaniem fundamentów pod kruchtę zachodnią przystąpiono do wzmocnienia wszystkich fundamentów, podsypując je kamieniami.

W 1891 r. Wojciechowski przedstawił projekt dobudowy do nawy północnej rzędu kaplic wraz z kruchtą, nakrytych wspólnym dachem pulpituowym i elewacji członowanej naprzemian szkarpami i otworami okiennymi.

Od 1892 r. przystąpiono do prac przy kaplicach kopułowych, zakrystii wikariuszowskiej, archiwum nad kapitularem i przy wystroju wnętrza katedry.

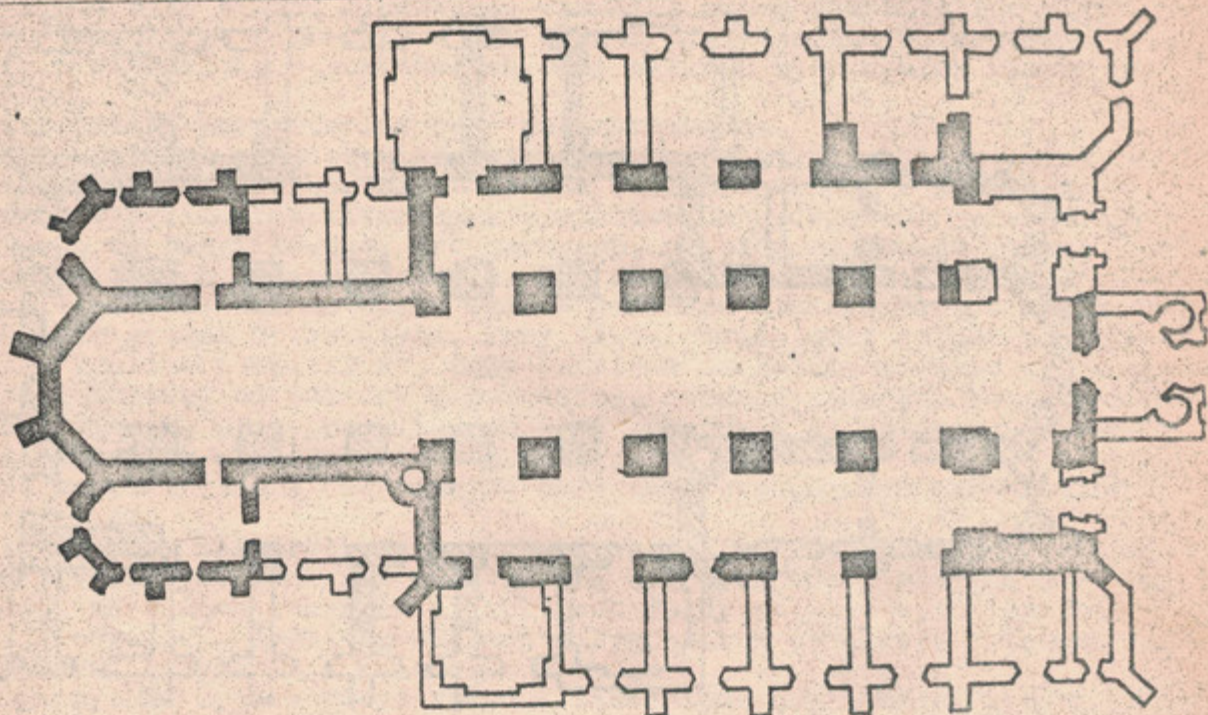
W kaplicy NMP ściany wewnętrzne marmoryzowano, poziom posadzki obniżono, zakładając płytki terakotowe, dano nowy ołtarz z marmuru kanaryjskiego /projekt Źdrzywolskiego z Krakowa/. Zewnętrzne ściany kaplicy oblicowano małymi cegielkami umieszczając w elewacji południowej dawny napis oraz nowy zegar słoneczny i mapę dawnej i współczesnej diecezji /projekt prałata Z. Chodyńskiego /. Na koronie murów przy kopule założono galerijkę.

W zakrystii przebito nowe otwory wejściowe, z powodu których trzeba było usunąć część stalli / pozostało 16 z 24 / oraz założono posadzkę z płyt kamiennych, zdjętych z naw.

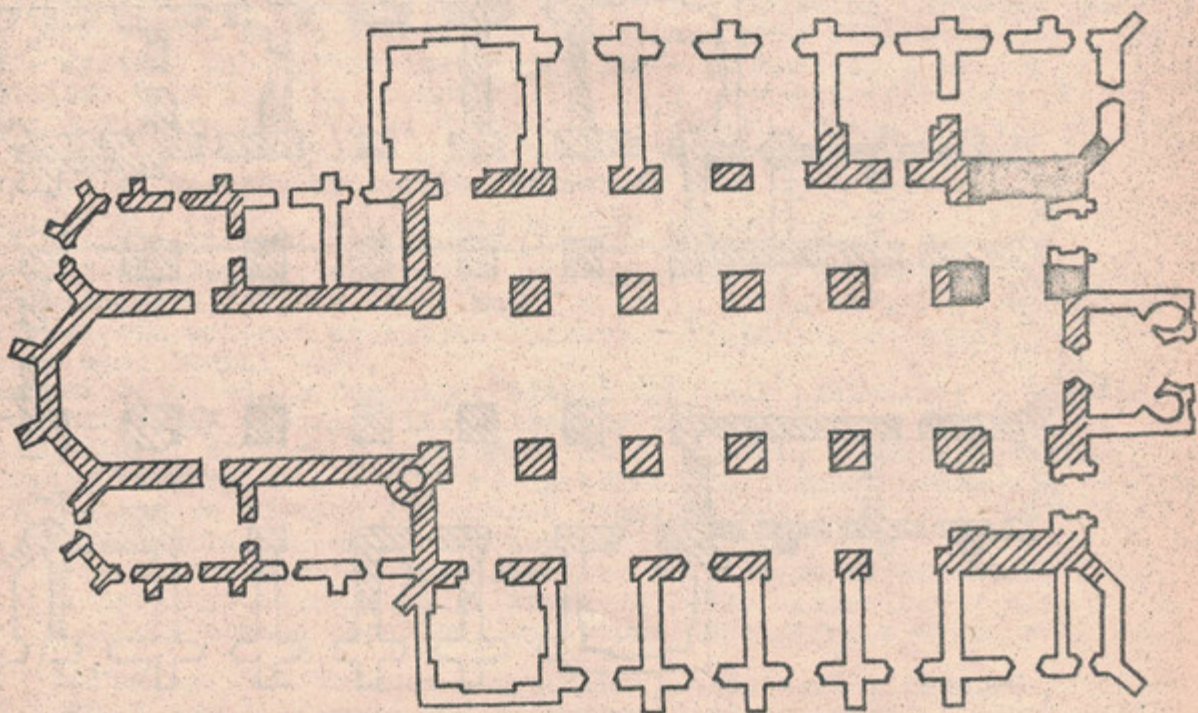
W nawach i prezbiterium - jak określano - wewnątrz zrobione było "nie-do-żeńnie", przystąpiono więc do jego naprawy. Przede wszystkim okna przebudowane zostały na ostrołuczne, wypełnione szkleniem katedralnym, zaś w prezbiterium założono nowe maswerki, wzorowane na istniejących. Otynkowane zostały całe sklepienia, łącznie z żebrami sklepiennymi / poprzędnie nietynkowane /. W prezbiterium zamurowano odkryte głośniki, całe wewnątrz ozdobiono nowym detalem architektonicznym, położono marmurową posadzkę.

Nad kapitularem nadbudowano archiwum.

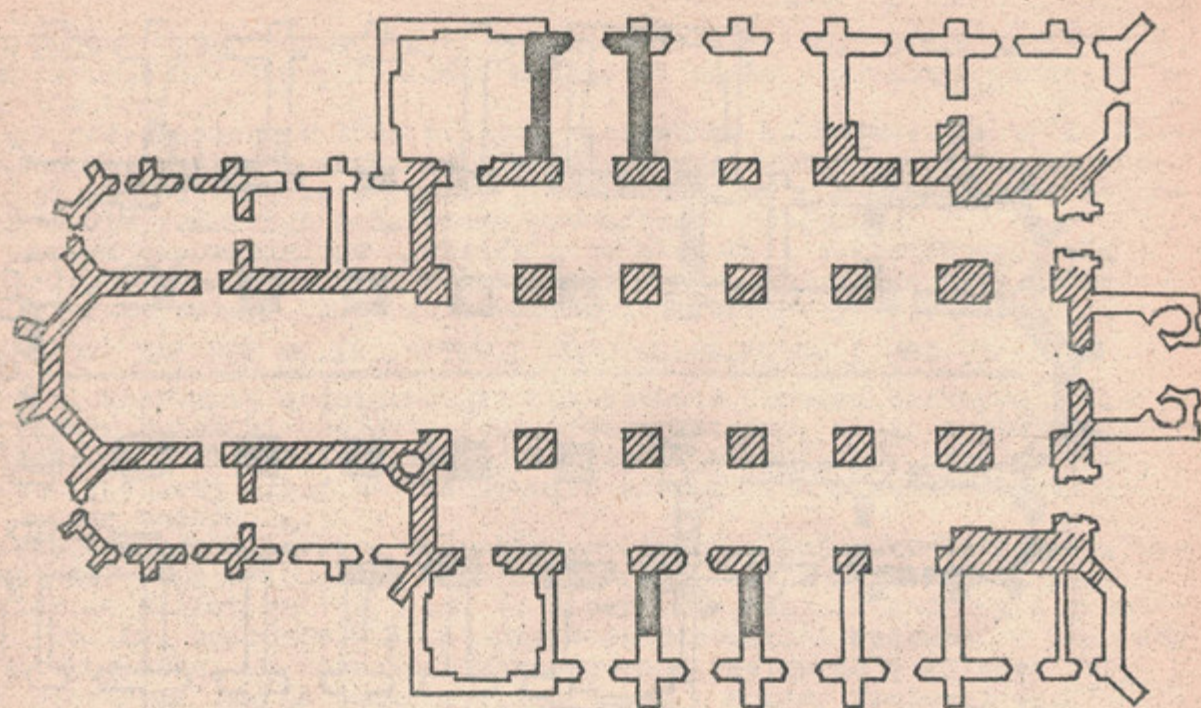
Graficzne przedstawienie etapów i faz budowlanych w katedrze.

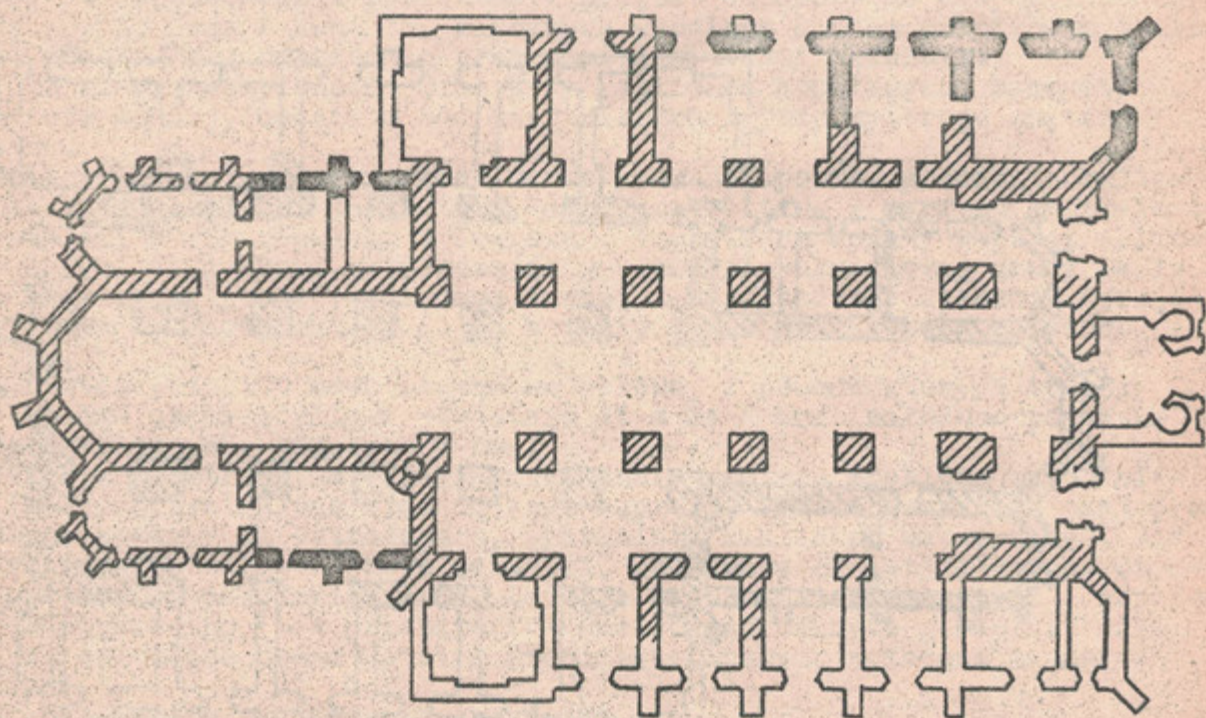
Budowa katedry - faza I/okres pełnego gotyku/.Wzniesienie zasadniczych murów świątyni /1340-1383/

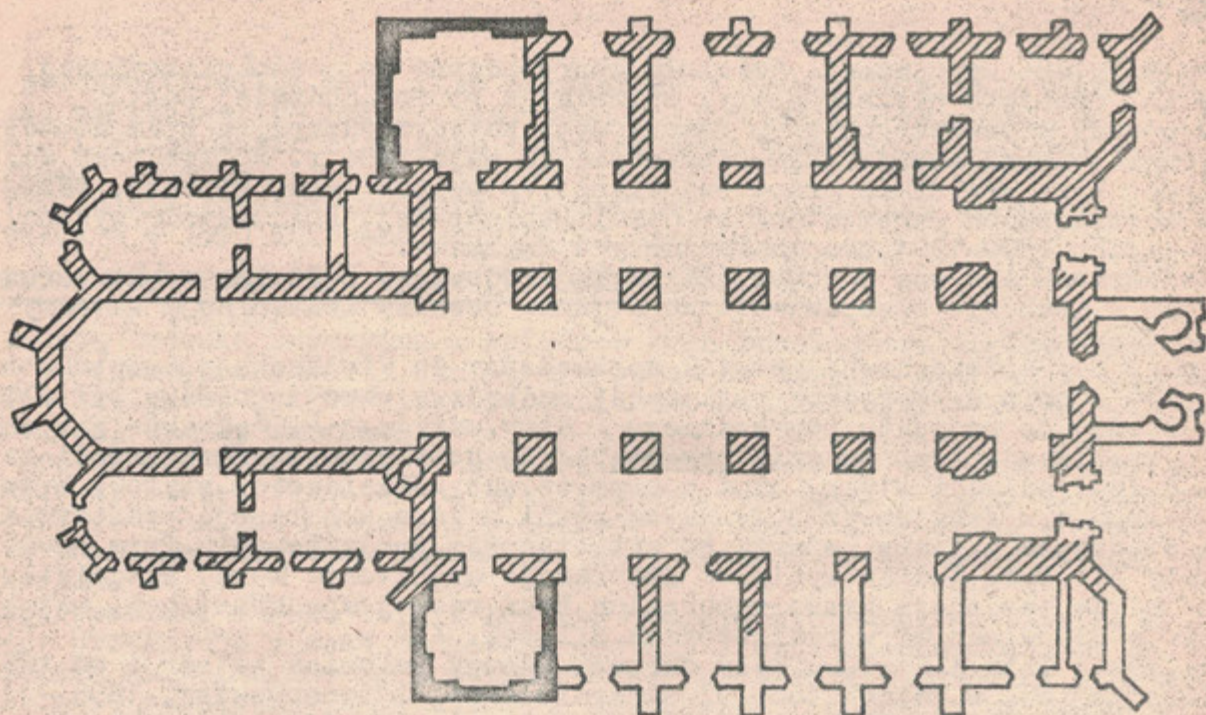
Budowa katedry - faza II/późny gotyk/.Wieża południowa /XV w. do około 1526 r./

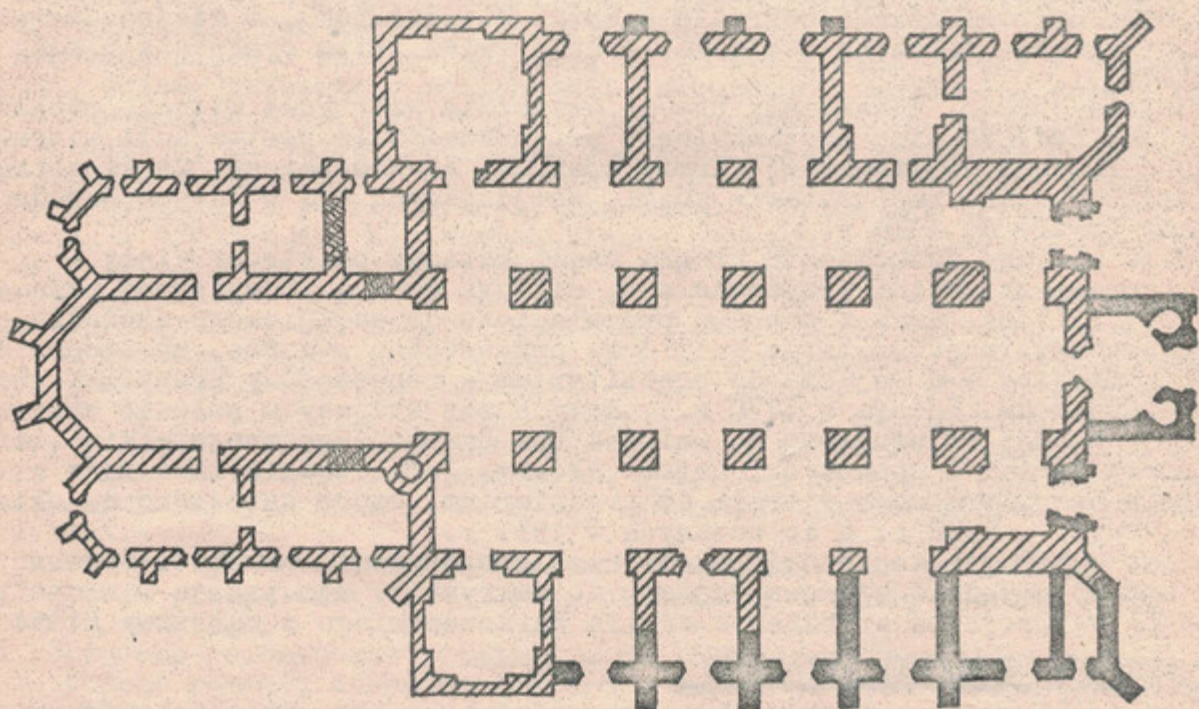
Budowa kaplic i pomieszczeń - faza I /późny gotyk/. Kaplica południowa NMP /1503 r./, św. Marcina /1521 r./, kruchta północna i izba dla kościelnych /1508 r./

Budowa kaplic i pomieszczeń - faza II/ styl przejściowy między gotykiem i renesansem/. Kapitularz /1527 r./, kaplice: Zwiastowania NMP /po 1541 r./ oraz skarbiec /2 poł. XVI w./ i zakrystia kanonicka /1612 r./

Budowa kaplic i pomieszczeń - faza III /renesans/. Przebudowa kaplicy NMP /1604-1611 r./, budowa kaplicy św. Kazimierza /ok. 1617 r./

Współczesne restauracje i prace budowlane - faza I, Wielka restauracja /1890-1896 r./

▨ faza II - prace restauratorskie prowadzone od 1967 r.

Do roku 1896 wyposażenie kościoła doprowadzono do jedności stylowej, m.in. usunięto ołtarz główny, sprzedając go do Zduńskiej Woli. Z powodu prowadzonych prac remontowych katedra zamknięta była do 1893 roku, ponowna konsekracja odbyła się 10 maja 1896 r. Po tym roku zakończone były wszystkie prace budowlane. Wstawiono tylko witraże, zamówione w warszawskich warsztatach hr. Marii Żubieńskiej. Polichromię wykonali w latach 1900-1901 bracia Jasińscy z Warszawy. Najbardziej aktywne w końcu XIX wieku środowisko budowlane - konserwatorskie w Krakowie zdecydowanie negatywnie oceniło restaurację katedry wrocławskiej.

Konstanty Wojciechowski został sprowadzony do Włocławka prawdopodobnie tylko w celu zakończenia realizacji nadbudowy wież i to w wersji alternatywnej do projektu poprzedniego / Stryjeńskiego /. Jednakże natychmiast po realizacji tego zadania przystąpił do kompleksowej restauracji katedry w duchu jedności stylu, choć w owym czasie naleciałości stylowe były już szanowane w zabytkowym budynku na równi z jego substancją podstawową. Restauracja katedry, oparta na artystycznym projektowaniu form neogotyckich nie była jednak wynikiem ignorancji architekta wobec aktualnie panujących tendencji konserwatorskich lecz raczej anachronizmem, mającym swoje odpowiedniki w realizacjach z I poł. XIX w.

Ostatnie lata XIX wieku były okresem odnowy polskich katedr: od 1883 przemyskiej, w latach 1889-97 sandomierskiej i tarnowskiej, 1895 - 1900-krakowskiej, 1901-1903 plockiej. Z tych jedynie restauracja katedry plockiej, wykonana przez Stefana Szyllera polegała na artystycznej przebudowie.

PRACE REMONTOWE W KATEDRZE DO 1939 r.

W 1918 r. przed końcem I wojny św. Niemcy zarekwirowali z katedry kilka dzwonów oraz miedziane pokrycie dachów. W tymże roku, w miejsce zerwanego pokrycia założono dachówkę, a hełmy wież obito cynkowaną blachą żelazną.

W wojnie 1920 r. ucierpiały przede wszystkim zabytkowe witraże prezbiterium. Podjęto więc postanowienie przeprowadzenia restauracji witraży, którą zlecono warszawskiej firmie prof. F. Białkowskiego. Część witraży zrekonstruowano na podstawie kopii, znajdujących się w Muzeum Narodowym. Prace trwały do 1928 r.

Oprócz witraży uszkodzeniu uległa część katedry od strony Wisły - na naprawę zniszczeń przyznano sumę miliona marek, podwyższoną później do 2,5 miliona. Wraz z naprawą przystąpiono do częściowego usuwania neogotyckiego wystroju wnętrza. W 1922 r. przywrócono w dawne, uświęcone tradycją miejsce - u wejścia do prezbiterium - renesansowy krucyfiks wraz z ołtarzem św. Józefa z 1770 r., dotychczas stojący w połowie nawy bocznej. W 1935 r. usunięto na wniosek bpa Radońskiego neogotyckie witraże z prezbiterium i neogotycki ołtarz główny. Jednocześnie zamówiono u Józefa Mehoffera nowe witraże do prezbiterium, które wstawiono do okien środkowych w 1938 r. a do bocznych w 1939 r.

Pomimo wyraźnych tendencji przeciwnych neogotykowi, przebito z zewnątrz od strony południowej nowe wejście do zakrystii, ujmując je w neogotycki portal wg projektu architekta Adolfa Buraczewskiego z Warszawy /1934 r./.

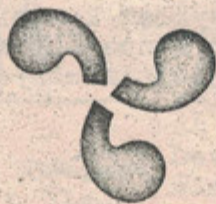
KATEDRA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

W czasie II wojny światowej katedra podzieliła los wielu polskich kościołów. 8 listopada 1939 r. została ograbiona przez Niemców i zamieniona na składnicę. Ponowna jej konsekracja nastąpiła 20 lutego 1945 r.

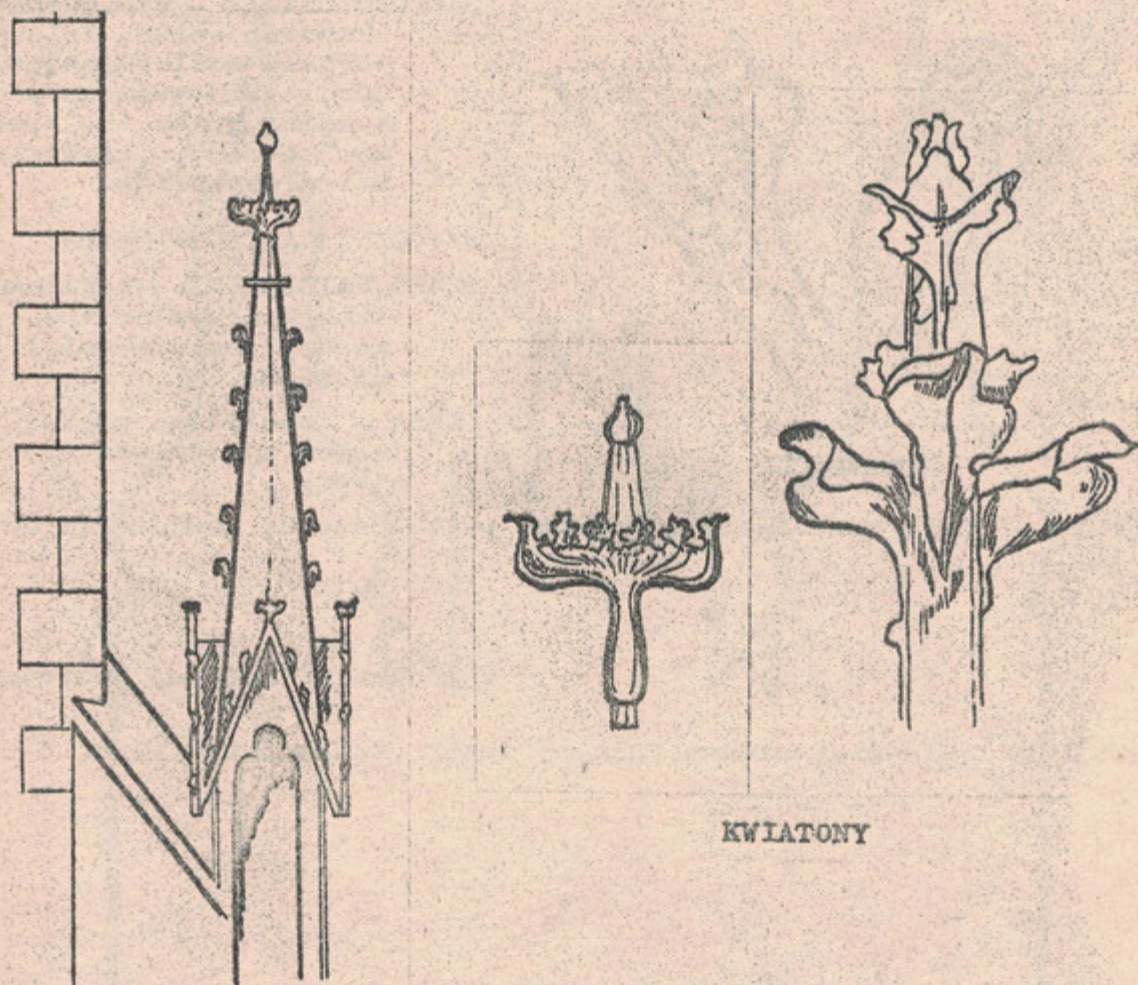
Średniowieczne witraże zdołano ukryć na czas okupacji w podziemiach jednak źle zabezpieczone, poważnie ucierpiały na skutek wilgoci. W 1959 r. wystawiono je w kaplicy św. Barbary. W 1961 r. parafię katedralną objął ks. Jan Paweł Grajner, magister prawa teologicznego uniwersytetu w Oxfordzie i absolwent podyplomowych studiów konserwatorskich na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zajął on zdecydowanie negatywne stanowisko wobec dokonanej w końcu XIX w. przebudowy katedry i zdecydował na wydobycie spod neogotyckiej powłoki najstarszych elementów budowli. W latach 1961 - 2 poddano konserwacji figurę Chrystusa z krzyża tumskiego/ wymieniono drzewo krzyża i obito je nową blachą miedzianą/. W 1964 r. wymieniono instalację elektryczną i założono ogrzewanie. W 1967 r. przystąpiono do konserwacji kaplicy Najświętszego Sakramentu zwanej "CIBAVIT". Zbito tynki ze ścian i sklepień a ponieważ okazało się, że wschodnia ściana jest bogato dekorowana blendami, postanowiono ją zrekonstruować, pozostawiając ją w surowej cegle, podobnie jak ścianę zachodnią. Tynkiem szlachetnym pokryto dwie pozostałe ściany i sklepienie. Pod posadzką odkryto groby biskupów. Jednocześnie przygotowywano nową kaplicę Najświętszego Sakramentu na przedłużeniu nawy południowej. W 1969 r. przebito ostrożukowy otwór we wschodniej ścianie nawy i wydzielono na nową kaplicę jedno przęsło dawnego skarbcza przy zakrystii wikariuszowskiej. Ściany pokryto sgrafitem zaprojektowanym przez pp. Ozmianów z Warszawy. W 1970 r. przystąpiono do prac w prezbiterium. Rozpoczęto od skucia tynków, odsłaniając dwa gotyckie portale ostrożukowe, prowadzące do obydwu zakrystii, wnękę ściennego sakramentarium. Po zerwaniu posadzki ukazał się jej pierwotny poziom, usytuowany niżej o blisko 40 cm. Zdecydowano zamurować portale z okresu przebudowy XIX wiekowej, uczytelniając nowoodkryte, otynkować i pobielić ściany z pozostawieniem w surowej cegle artykulacji ścian i portali. Na ścianie zachodniej katedry wyeksponowano pierwotne wejście do katedry, obudowane neogotycką kruchtą poprzez skucie tynków. W 1975 r. przystąpiono do prac odkrywkowo-badawczych w kaplicy św. Marcina : oczyszczono z przemalowań olejnych epitafia i umieszczono je na ścianie zachodniej. Usunięto neogotycki ołtarz z 1902 r., wstawiając na jego miejsce ołtarz spod krzyża tumskiego z XVIII w. W latach 1975 -6 założono na dachach katedry nowe pokrycie z blachy miedzianej /25 ton/. W 1979 r. rozpoczęto prace konserwatorskie w przylegającym od wschodu do kapitularza pomieszczeniu magazynowym, usuwając tynki ze sklepienia i rekonstruując odsłoniętą szkarpę nawy bocznej. W 1980 r. przeniesiono prace do kapitularza, który ma stać się salą muzealną, ukazując historię katedry. Prace remontowo-konserwatorskie w katedrze włocławskiej są kontynuowane, spod tynków wydobywane są elementy architektoniczne, świadczące o wielowiekowej historii obiektu. Dziś można powiedzieć tylko, że przebudowa katedry w duchu jedności stylowej, wg projektów Wojciechowskiego przekształciła bryłę zewnętrzną budowli, nadając jej w dużym stopniu charakter neogotycki, nie zatępiła jednak autentycznie gotyckiej substancji budowli. Katedra włocławska jest zabytkiem architektury gotyckiej, z późniejszymi nawarstwieniami innych stylów, do których trzeba zaliczyć także neogotyck, w tym wypadku stanowiący skrajny przykład konserwatywności polskiej praktyki konserwatorskiej i architektonicznej końca XIX w. i niezrozumienia nowych prądów nauki, nawożących do poszanowania wszystkiego, co pozostawiły po sobie wieki historii.

LITERATURA.

1. Arentowicz Z., Włocławek. Włocławek 1937.
2. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana. Warszawa 1843.
3. Borucki M., Ziemia kujawska pod względem historycznym, geograficznym archeologicznym i statystycznym opisana. Włocławek 1882
4. Ks.S.Chodyński, Bazylika katedralna we Włocławku /w:/ Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 1918 s.82,106,159,223,1919 s.22,39, 74,272,1920 s.183,264,291-4; 1921 s.42-4; 1929 s.114, 195,229; 1930 s.102,147,177,364; 1931 s.59; 1932 s.57.
5. X.W.K. CH. /?/ Katedra Włocławska /w:/ Wędrowiec nr 19,1896 s.265-7.
6. Frycz Jerzy, Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918. Warszawa 1975.
7. Ks.Grajnert J.P., Średniowieczny witraż katedry włocławskiej.Toruń 1960. /praca seminaryjna - rękopis UMK/
8. Ks.Grajnert J.P. Zagadnienie przebudowy Katedry Włocławskiej w końcu XIX w.Toruń 1957 /maszynopis/
9. Ks.Gruchalski S., Naprawa uszkodzeń w Bazylice Katedralnej /w:/ Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej 1922 s.55-56.
10. Ks.Korczyński K., Katedra Kujawska. Wyd.I: Kraków 1767.Wyd.II.Cieszyn 1860.
11. Łuszczkiewicz Wł., Katedra Włocławska i projekt p.Stryjeńskiego jej restauracji / Odbitka z Czasopisma Technicznego /Lwów/ 1883.
12. Macierz kościołów kujawskich /w:/ Biesiada Literacka 1896 nr 20 s. 310 - 311.
13. Morawski M., Monografia Włocławka, Włocławek 1933.
14. Narębski S., Renesansowa kaplica we Włocławku i jej związki z kaplicą Firlejowską w Biejskach. Bydgoszcz 1961.
15. Ks.Nowodworski M., Kościół katedralny we Włocławku /w:/ Przegląd Katolicki 1896 nr 22 s. 337-9, nr 24 s. 369 -72, nr 25 s. 386-389.
16. Pospieszny Kazimierz, Restauracja Katedry Włocławskiej w 4 ćwierci XIX w. i na początku XX w. oraz późniejsze prace konserwatorskie. /p.Praca seminaryjna - rękopis UMK Toruń 1980/
17. R./?/, Kościół katedralny we Włocławku /w:/ Kłosa t.VI.18.04.1868 s. 240-241. Tygodnik Ilustrowany t. XV nr 372, 1875 s. 97.
18. Sobieszczański F.M., Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce T.I-II. Warszawa 1847.
19. Stronczyński K., Powiat Włocławski.1851./Rękopis/
20. Stronczyński K., Opisy zabytków starożytności guberni warszawskiej w latach 1844 i 1846 zebrane./Rękopis w Gabinetie Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego/.
21. Walczewski R., Brązowy siedmioramienny świecznik z Rygi w Katedrze we Włocławku /w:/ Biuletyn Historii Sztuki 3/1978 s.241.
22. Walicki M., Sprawa inwentaryzacji Zabytków w dobie Królestwa Polskiego. Warszawa 1931.
23. Żyburski S., Katedra Włocławska. Włocławek 1908.

SŁOWNIK TERMINOLOGICZNY PRZEWODNIKA.

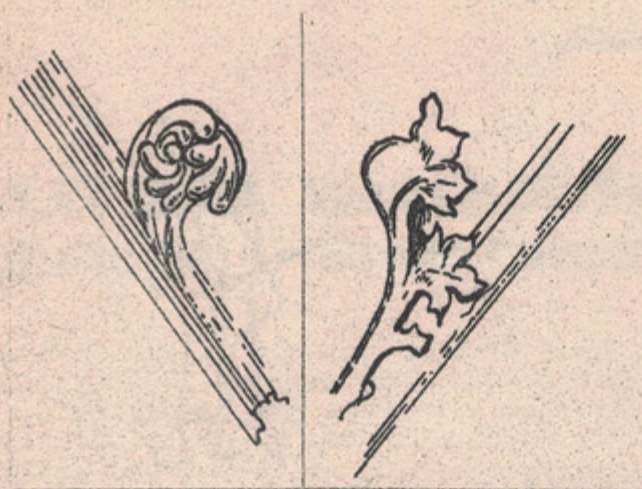
PINAKIEL

KWIATONY

FIALA - pinakiel. Charakterystyczny dla gotyku dekoracyjny element architektoniczny w postaci wysmukłej kamiennej sterczyzny z rytmicznymi szeregami ozdobek wzdłuż krawędzi i kwiatonem na szczycie. Fiale wieńczyły przypory, wimpergi, portale, szczyty itp. Stosowane także były w rzemiośle artystycznym /słotnictwo/.

CZOLGANKA - szafka. Gotycka ozdoba architektoniczna w kształcie zwiniętych liści lub pączków. Umieszczana była na głowicach kolumn, archiwoltach, na krawędziach szczytów, wimperg, w zwieńczeniach pinakli itp. Stosowana także w rzemiośle artystycznym.

KWIATON - fleuron. Dekoracyjny element architektury gotyckiej w kształcie 2 - lub 4 - ramiennej pęki liści lub kwiatów wychodzących z jednego trzonu. Wykonywany głównie z kamienia, wieńczył holmy wież, szczyty, pinakli itp.:

CZOLGANKI

KALENICA - linia przecięcia się dwóch połaci dachu, równoległa do okapu.

MARMORYZOWANIE - stosowanie do okładzin ścian, kolumn materiału naśladującego marmur, otrzymywanego z mieszanki gipsu lub specjalnych cementów, proszku marmurowego itp.

SZTUCZNY KAMIEŃ - beton

SZKŁO KATEDRALNE - odmiana szkła lanego niewalcowana, o nierównej powierzchni i różnej grubości.

MENSA - monolitowa płyta, stanowiąca zasadniczą część ołtarza.

Opracował : Andrzej Szczepański

LITERATURA : Słownik terminologiczny sztuk pięknych. PWN W-wa.

Opracowanie redakcyjne i graficzne
Współpraca

WDK-55/84-200 epz

Andrzej Szczepański
Grażyna Bartel
Elżbieta Włodarczyk
Konrad Krzysztofek